

URBARIALNI ZAPISI O LOVSTVU NA OBMOČJU MED SAVO IN SOTLO V PRVI POLOVICI 17. STOLETJA

NOTES ON HUNTSMANSHIP IN THE REGION BETWEEN RIVERS SOTLA AND SAVA IN THE FIRST HALF OF 17TH CENTURY ACCORDING TO SEIGNEURIES' LANDED REGISTERS

Dejan Zdravec

Oddelek za umetnostno zgodovino,
Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
ZdravecDejan@yahoo.com

Primljeno / Received: 11. 3. 2009.

Prihvačeno / Accepted: 12. 8. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 911.372.2 (497.4 Sova)

Sažetak

Raziskave zgodovine lovstva v obdobju zgodnjega novega veka v slovenskem zgodovinopisju do danes še niso dobile takšne veljave in obsega, kot bi se to spodobilo, in kot ga uživajo njihove sovrstnice v ostalih, primerljivih in neprimerljivih, evropskih zgodovinopisjih. Razlogov za to je kar nekaj.

Ključne besede: Zgodovina lova in lovstva, zemljiška gospostva, zgodnji novi vek, štajerska zgodovina, 17. stoletje, gosposčinska lovišča

Key words: The History of Hunting, the History of Seigneuries, Early Modern Period, Styrian History, 17th Century

Uvod

Primanjkljaj raziskovalcev omenjenega obdobja, nezanimivost teme, slaba ohranjenost originalnih arhivskih virov in še kaj. O lovstvu na spodnještajerskih gospostvih v prvi polovici 17. stoletja nam še največ povedo zapisi v ohranjenih urbarjih, dokumentacija o sporih med imetniki gospostev zaradi krivolova in nejasnih meja gosposčinskih lovišč, pozabiti pa seveda ne gre tudi lovske rede, ki so bili za Štajersko izdani v letih 1603, 1613 in 1619.¹

¹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek - Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1970, str. 484 (dalje Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I).

(Ne)ohranjenost urbarjev

Kar se tiče lovskih pravil in navad na posameznih spodnještajerskih gospostvih, je še največ koristnih, a fragmentarnih podatkov zapisanih prav v urbarjih. A kaj, ko se tudi ti niso vsi ohranili. Za 14 gospostev (Podčetrtek, Olimje, Žusem, Kunšperk, Pilštanj, Hartenštajn, Podsreda, Bizeljsko, Kozje, Pišece, Brežice, Brestanica (Rajhenburg), Sevnica in Planina pri Sevnici) ter vsaj dveh večjih imenj (Drenik in Turn pod Brestanico), ki so v prvi polovici 17. stoletja ležali med rekama Savo in Sotlo, je danes ohranjenih vsega devet različnih urbarjev. V nekaterih so v celoti zapisani prihodki in pravice gospostva,² v drugih le deloma.

Najkvalitetnejše oziroma najpodrobnejše zapise navadno vsebujejo reformirani deželnoknežji urbarji, spisani iz potrebe po določitvi natančnega, dejanskega stanja dohodkov na deželnoknežjih posestih, ter urbarji, ki so bili sestavljeni ob menjavi imetnikov gospostva. V prvi polovici 17. stoletja je na obravnavanem področju največ posesti nakupil Ivan Krištof baron Tattenbach. Izkoristil je razprodajo krških posesti ter si v letih 1608 in 1612 v dedno last pridobil gospostvi Bizeljsko in Podčetrtek,³ pet let pozneje oziroma natančneje 23. aprila 1617 pa od dedičev Krištofa Raza še Podsredo.⁴ Ob tej priložnosti sestavljeni podčetrški urbar je do danes uspešno ključoval zobu časa,⁵ medtem ko se za štiri leta starejši bizeljski to ne more reči. Ob prodaji Podsrede ni bil sestavljen glavni oziroma temeljni urbar, ampak samo priročni. Vseboval je le zapis prihodkov od rustikalne in gorskopravne posesti. Kaj več namreč niti ni bilo potrebno. Priročni urbar je bil sestavljen na osnovi reformiranega deželnoknežjega urbarja iz leta 1588 in pa sprememb posesti, do katerih je v vmesnem času prišlo.⁶ Ker je bil starejši urbar ohranjen, do sprememb gosposočinskih pravic in dominikalne posesti pa v tem relativno kratkem obdobju ni prišlo, ni bilo potrebe za prepisom še tega, pač pa je novi lastnik v uporabo seveda dobil še starejši deželnoknežji urbar.⁷ Družina Tattenbach je od leta 1585 dalje uživala še dohodke od gospostva Kunšperk. Ko je Žiga pl. Tattenbach, oče Ivana Krištofa, kupil to deželnoknežje gospostvo, je najverjetneje zraven dobil še čisto novi urbar ali pa kakšnega reformiranega deželnoknežjega iz druge polovice 16. stoletja. Kakorkoli, do danes se nobeden od njiju ni ohranil, tisti iz leta 1614 pa vsebuje le zapis prihodkov od

² Na tem mestu so seveda mišljeni popolno sestavljeni urbarji, torej tisti, ki so bili sestavljeni predvsem ob menjavi lastnika na gospostvu, ob priliki cinitve gospostva, ali pa ugotovitve dejanskega stanja deželnoknežjih gosposočinskih prihodkov in podobno. Ti navadno vsebujejo zapise o prihodkih gospostva od rustikalne in gorskopravne posesti, popis dominikalne posesti in zapis gosposočinskih pravic. Slednji zapisi se nanašajo na meje deželskih sodišč ali grajskih pomirij ter pravic in obveznosti v zvezi z njimi, na žitne in vinske ter druge mere, na delovne obveznosti podložnikov (tlaka), različne vrste desetini, mitnino in stojnino, primščino, cerkveno odvetništvo ter še kaj.

³ Dejan Zdravec, Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem, Podravina, 7 (2008), št. 14, str. 56 (dalje Zdravec, Plemiška družina Tattenbach).

⁴ StLA, fond Archiv Hörberg Herrschaft, karton 1, zv. 1, Urbar gospostva Podsreda 1617, str. 2-4 (dalje Urbar gospostva Podsreda 1617).

⁵ StLA, fond Archiv Attems, karton 232, zv. 1524, Urbar gospostva Podčetrtek 1612 (dalje Urbar gospostva Podčetrtek 1612).

⁶ ... mit aller desselben rechtlichen ein- vnnnd zuegehörung inhalt vnnnd vermig des landtsfürstlichen renouirten gefertigten vrbars auch allen seindthero geuolgtten verbesserungen vnnnd anderen, so von recht vnnnd billigkeit wegen darzue gehörig, vnnnd in dises vrbar nit khomen (Urbar gospostva Podsreda 1617, str. 3).

⁷ ... von wolgedahtes lanndfürstlich gefertigt original, neben disen handt vrbari, darinen zwar alles vnnnd jedes, sonderlich getraidt vnnnd wein zehendt, walder, landgericht vnnnd ander zuegehörungen specifice nit einkhomen angehendiget ... bey dem landtsfürstlichen haubt vnnnd disen handt vrbari vestiklich zu schizen (prav tam, str. 3-4).

rustikalne posesti.⁸ Žigo Tattenbacha so preživeli trije sinovi. Poleg Ivana Krištofa še Volk Friderik in Gothard. Od očeta podedovano posest so si po nastopu polnoletnosti na začetku 17. stoletja bratsko razdelili. Precej manj sporazumna je bila razdelitev oziroma podelitev denarja. Slednjega jim namreč mati ni dala toliko, kot so pričakovali, pač pa precej manj. Ivanovima mlajšima bratoma to ni niti zadostovala za začetek tukajšnje samostojne življenjske poti, zato sta se odločila za prodajo podedovanih posesti in izselitev s Štajerske. Nekaj malega posesti je od njiju odkupil njun brat, preostanek pa okoliški plemiči in nekateri trgovci. Gospostvo Olimje je leta 1604 kupil Ivan baron Ratkay, Kunšperk pa je bil prodan štiri ali pet let kasneje.⁹ Ob prodaji Olimja je bil sestavljen še danes ohranjeni temeljni urbar, medtem ko usoda kunšperškega ni znana.

Povod za sestavo brežiškega urbarja z letnico 1606 je bil nekoliko drugačen od ostalih. Ko je glavar deželnoknežjega gradu in gospostva Brežice Franc Gall pl. Gallenstein leta 1585 kupil to posest, je zraven prejel še čisto na novo spisan urbar. Slednji je nato nekje v začetku 17. stoletja zgorel v požaru na gradu. Omenjeni Gall je čisto razumljivo kmalu zatem zaprosil za novega, ki je bil nato sestavljen na osnovi primerka, hranjenega pri notranjeavstrijski dvorni komori.¹⁰

Eden od dveh popolno sestavljenih in v tej razpravi uporabljenih urbarjev, ki ni bil sestavljen v prvi polovici 17. stoletja, je tisti gospostva Planina pri Sevnici iz leta 1593. Na svetlo bi sicer moral priti že pet let prej, ko je nadvojvoda Karel II. prodal gospostvo z gradom ter trg Marksu Antonu pl. Mosconu. Ker se to ni zgodilo, je očetovo obljubo nato izpolnil nadvojvoda Ferdinand.¹¹ Ta temeljni urbar je bil v uporabi zagotovo še vsaj v delu prve polovice 17. stoletja.

Zapise o lovu vsebujeta še urbarja gospostva Pilštanj iz leta 1629 ter žusemski iz leta 1624.¹² Oba sta bila prav tako sestavljena ob menjavi lastnika. Pilštanj sta si omenjenega leta pridobila v trajno in dedno last bivša zakupnika Jurij pl. Reising in njegova žena, Žusem pa Polikarp Scheidt.¹³ Kunšperški upravitelj Jurij Reising si je pred Pilštanjem v trajno in dedno last pridobil še imenje oziroma ti. urad Drenik. Tega je leta 1610 kupil preko ljubljanskih trgovcev in mestnih svetnikov Adama Weisa in Jurija Lukmana, uradnih zastopnikov dedičev njunega pokojnega stanovskega kolega Sebastjana Fridricha.¹⁴

Za pregled nad prihodki gospostva Kozje ni bil v prvi polovici 17. stoletja sestavljen noben glavni ali temeljni oziroma popolno sestavljeni urbar. Vsaj dva priročna urbarja, ki sta

⁸ ARS, fond AS 750, fasc. 1, Urbar gospostva Kunšperk 1614.

⁹ Zadavec, Plemiška družina Tattenbach, str. 55-56.

¹⁰ StLA, fond Archiv Attems, karton 275, zv. 1667, Urbar gospostva Brežice 1606, fol. 0 (dalje Urbar gospostva Brežice 1606).

¹¹ StLA, Landschaftliches Archiv, Antiquum II, karton 46, knjiga 115, Urbar gospostva Planina pri Sevnici 1593, fol. 1 (dalje Urbar gospostva Planina pri Sevnici 1593).

¹² StLA, fond Archiv Attems, karton 231, zv. 1522, Urbar gospostva Pilštanj 1629, fol. 78, 80' in 87 (dalje Urbar gospostva Pilštanj 1629); StLA, Archiv Süßenheim Herrschaft, karton 1, zv. 1, Urbar gospostva Žusem 1624, str. 336 (dalje Urbar gospostva Žusem 1624).

¹³ Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, str. 237 in 238 (dalje Pirchegger, Die Untersteiermark).

¹⁴ StLA, fond Archiv Attems, karton 233, zv. 1526, Urbar urada Drenik 1610, str. 122-123.

bila v uporabi med leti 1639 in 1650, sta sicer obstajala, a v njiju, vsaj po imenu sodeč,¹⁵ ni bilo zapisanih gosposčinskih pravic, pač pa najverjetneje le seznam prihodkov od rustikalne in mogoče še gorskopravne posesti. Še vedno pa je bil aktualen glavni urbar iz leta 1589, sestavljen ob prilike prodaje gospostva Zahariji Schneeweišu.¹⁶ Slednji bi se danes moral nahajati v štajerskem deželnem arhivu, a ga avtorju razprave ni uspelo najti. Še dobro, da sta zapise o lovu v prvi tretjini 20. stoletja iz njega prepisala baron Reinhard Bachofen-Echt in Wilhelm Hoffer ter jih objavila v njenem monumentalnem delu o zgodovini lova na štajerskem.¹⁷

Majhno gospostvo Pišece si je leta 1595 od salzburške nadškofije v trajno in dedno last pridobil Inocenc pl. Moscon.¹⁸ Ob tej priliki je bil najverjetneje sestavljen urbar. Ali se je ohranil in kje bi naj bil, ni znano. Ko so leta 1661 nezadovoljni pišeški podložniki izropali grad ter ubili njegovega lastnika Janeza Jakoba barona Moscona in njegovo ženo Marijo Elizabeto, (vseh) dokumentov niso uničili. Cenilci in popisovalci premičnega premoženja ubitih zakoncev so na gradu še istega leta našli kar nekaj dokumentov, med katerimi tudi tri starejše urbarje.¹⁹ Nobeden od slednjih se do danes ni ohranil. Isto velja tudi za urbarje Mosconovega gospostva Sevnica, pa Brestanice in posesti Turn pod Brestanico ter že omenjenega gospostva Bizeljsko.

V urbarjih so podatki v zvezi z lovstvom zapisani predvsem med ti. gosposčinskimi pravicami oz. pertinencami. Največ jih je tako moč najti v zapisih o pravici do visokega in nizkega lova ter lova na polhe, v opisih meja gosposčinskih lovišč, tj. meja deželskih sodišč, v zapisih delovnih obveznosti podložnikov in v opisih dominikalnih ter drugih gozdov.

Gosposčinski lovski rajoni (lovišča)

Pravica posameznega gospostva oz. njegovega imetnika do lova na določenem področju in iz te dejavnosti izhajajočih prihodkov je bila v prvi polovici 17. stoletja odvisna od vrste lova in stanovske pripadnosti posameznika. Izključno pravico do visokega lova je lahko poleg deželnega kneza navadno izkoriščal le plemič in deželan, in to tisti, čigar gospostvo je bilo obenem tudi sedež deželskega sodišča, in to na področju (*wildtpaan*), ki ga je to sodišče pokrivalo.²⁰ Torej je bil posamezen gosposčinski lovski rajon istoveten s področjem deželskega sodišča. Preskromno število urbarialnih zapisov o lovstvu v le nekaj ohranjenih urbarjih sicer v celoti ne more potrditi te teze za področje med Savo in Sotlo. Nerazrešeno

¹⁵ *Auß zweyen handt vrbarien ... von a(nno) 1639 biß ende 1650isten jahrs* (ARS, fond AS 768, fasc. 3, Zapuščinski inventar po Mateju pl. Wintershoffnu 1651, fol. 9).

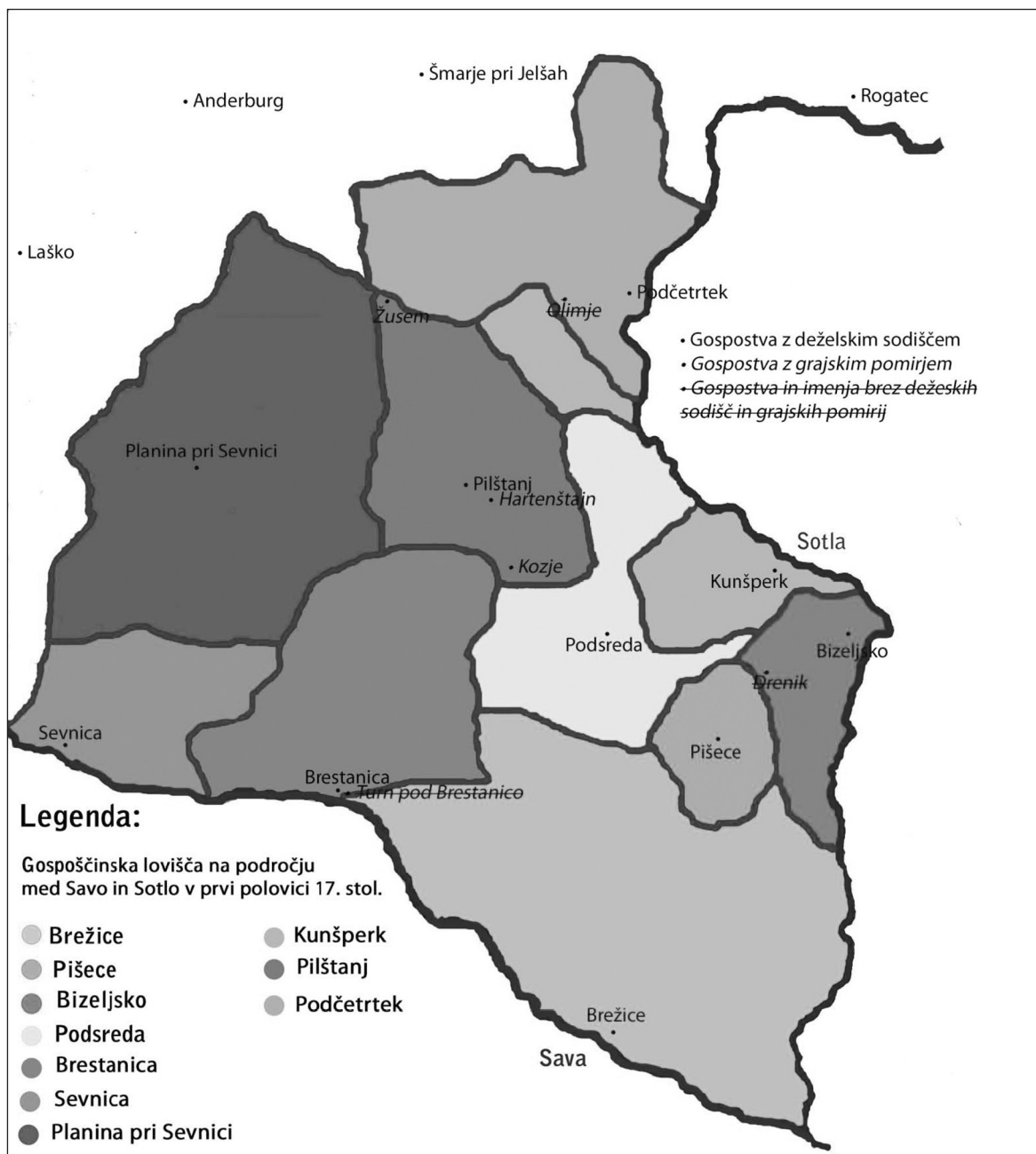
¹⁶ Prav tam, fol. 1.

¹⁷ Baron Reinhard Bachofen-Echt, Wilhelm Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks*, I. Band, Leykam-Verlag, Graz 1927, str. 64-65 (dalje Bachofen-Echt in Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks* I).

¹⁸ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 254.

¹⁹ *Drey alte vrbarl yber die herrschaft Piscház* (ARS, fond AS 768, fasc. 3, Revidiran zapuščinski inventar po Janezu Jakobu baronu Mosconu in njegovi ženi Mariji Elizabeti 1662, fol. 2).

²⁰ ... *den wildtpaan als weit sich das lanndtgericht erstreckht vnd darinen von rott vnd schwarzen gewildt ...* (Urbar gospostva Pilštanj 1629, fol. 87); *Aller wildtpaan vnnnd gejaidt in dem landgericht diser herrschaft Horberg ist zu beruerter herrschaft gehorig ...* (Urbar gospostva Podsreda 1580).

Slika 1. Gospošćinska lovišća za visoki lov na področju med Savo in Sotlo v prvi polovici 17. stoletja

tako ostaja predvsem vprašanje, kdo vse je lahko lovil jelenjad in divje svinje na bivših deželnoknežjih posestih. Si je deželni knez pridržal to pravico še po prodaji, ali jo je odstopil novemu lastniku? Najverjetneje oboje. V nekaterih primerih si jo je obdržal, v drugih prepustil. V urbarjih za Planino pri Sevnici in Brežice, torej bivših deželnoknežjih posestih, ni niti ene omembe o visokem lovu. Kot kaže, si je deželni knez tukaj pridržal pravico do visokega lova še po prodaji. Še nekoliko bolj izpoveden je podsredški deželnoknežji urbar iz leta 1580. Zapis v njem določa, da lahko vsak imetnik gospostva v imenu deželnega kneza kot lastnika

razpolaga s pravico do visokega in nizkega lova.²¹ Torej je v tem primeru lastništvo nad lovom ostalo neposredno v lasti slednjega. Nekoliko nejasen ostaja le status imetnika. Je bil na tem mestu mišljen samo kakšen zastavni ali zakupni imetnik ali čisto novi, dedni lastnik?

Področje, na katerem je nekdo lahko izvajal nizki lov, ni bilo strogo vezano na deželsko sodišče ter njegov obseg. Pravica do nizkega lova je sicer bila bolj ali manj omejena na področje deželskega sodišča,²² le da so jo lahko na nekaterih mejnih področjih izvajali tudi lastniki sosednjih gospostev, torej se je ponekod prepletala. Na obmejnem področju podčetrškega deželskega sodišča so tako lahko zajce, lisice, ptice ter druge manjše živali lovili še imetniki gospostev Šmarje pri Jelšah, Rogatec in Kunšperk, prav tako pa je lahko na obmejnih področjih omenjenih treh deželskih sodišč neovirano in brez strahu pred kaznijo krivolova lovil tudi podčetrški lastnik.²³ Tovrstno pravico, t.j. pravico do solova, je nenazadnje lahko na področju podčetrškega deželskega sodišča in žusemskega grajskega pomirja izvajal tudi imetnik Olimja, celo ne glede na to, da to gospostvo ni imelo ne sedeža deželskega sodišča ne lastnega grajskega pomirja.²⁴ Solov je bil vsaj na področju podčetrškega gospodstva in deželskega sodišča že leta 1612 in še kasneje možen samo ob plačilu odškodnine. Slednjo je navadno predstavljal del ulova, torej nekaj zajcev in lisic, ali pa je bila stvar dogovora.²⁵

Pravico do nizkega lova pa so lahko v zelo omejenem obsegu izvajali tudi lastniki gospostev brez sedežev deželskih sodišč, in to na področju lastnih grajskih pomirij oziroma na dominikalni in rustikalni zemlji. Navadno sicer le v obsegu, ki je zadoščal njihovim hišnim potrebam.²⁶

Lov na polhe ni imel nikakršne zveze z že omenjenim področjem deželskega sodišča. V osnovi jih je lahko lovil tisti, v čigar gozdu so se polšine nahajale, navadno pa vsakdo, ki je bil lastniku gozda pripravljen v zameno za ulov dati del plena ali ga plačati.

Podobno je bilo z lovom na ptice. Urbar gospodstva Planina pri Sevnici sicer navaja, da je moral tovrsten lov potekati znotraj meja deželskega sodišča,²⁷ vendar temu ni bilo ravno tako. Po določilu iz štajerskega lovskega reda iz leta 1619 je lahko vsak gospod in deželan na svoji lastni posesti ter vsak podložnik na posesti svojega gospoda in srenjski zemlji lovil ptice, ne ozirajoč se na imetnika deželskega sodišča ali grajskega pomirja. Na tuji posesti je bilo nekoliko drugače. Tamkaj je moral lovec svojo namero prijaviti in zanjo dobiti dovoljenje.²⁸

²¹ ... vnnd ain inhaber hat in namen irer furs. durcht. als aigentumber darauf sein gepuerlich aufsechen vnnd die handthabung jeder zeit zu halten (Urbar gospodstva Podsreda, fol. 108).

²² Glej opombo 20, in sicer zapis iz podsredškega urbarja iz 1580; ... mues den fangng im gericht vom inhaber Monpreiß bestehen (Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 82'); *In der herrschaft Lanndtsperg grunnt vnd landgericht jagt des schloss inhaber allain* (Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri zapisu pravice nizkega lova).

²³ Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri zapisu pravice nizkega lova.

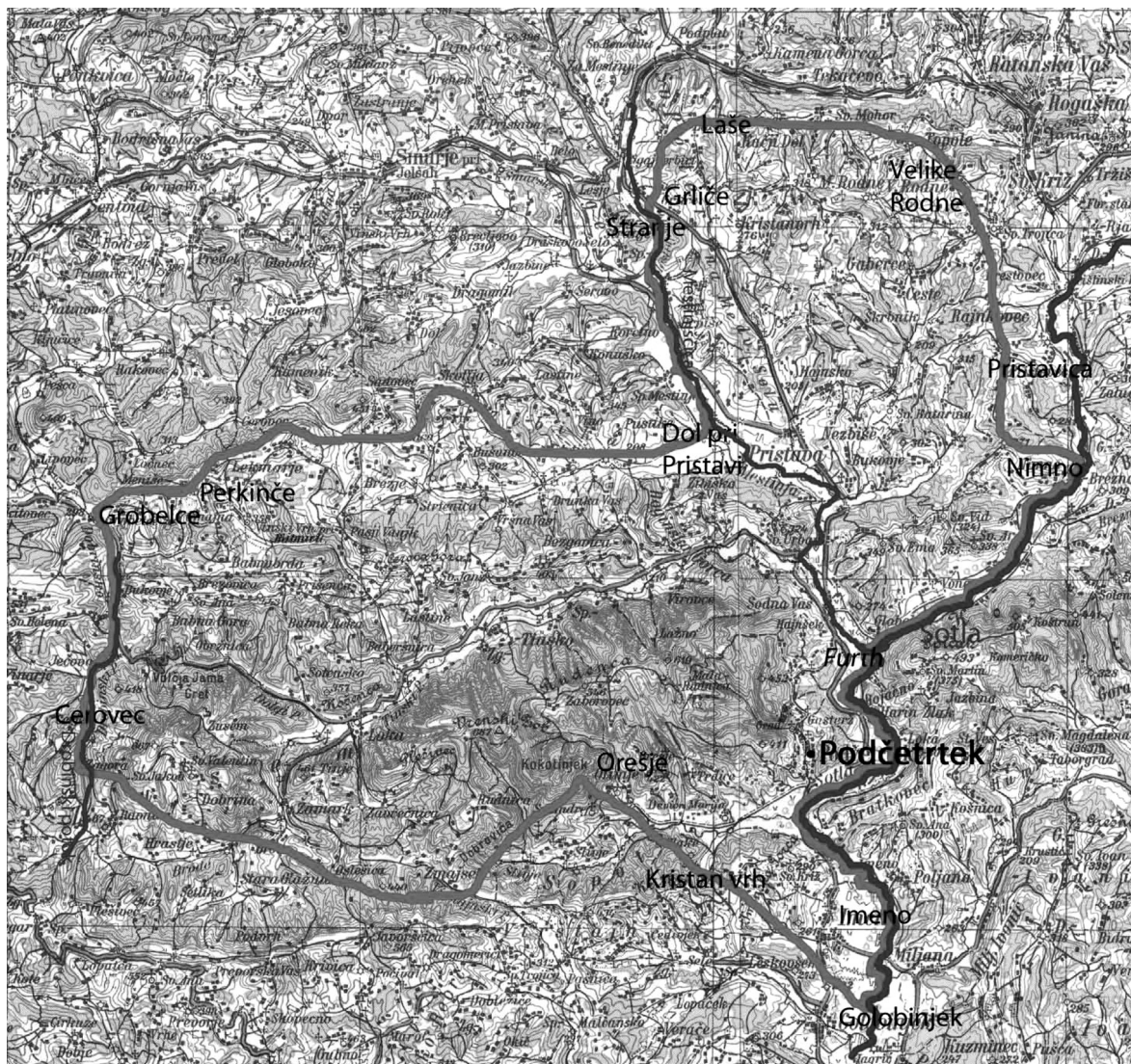
²⁴ Ko je leta 1805 državno gospodstvo Olimje kupil Ferdinand Marija grof Attems, je le-to posedovalo tudi *einer unbedeutenden niedern mitjagd* (ARS, fond AS 763, fasc. 1, Predajni inventar državnega gospodstva Olimje 1805, str. 3) oziroma *einen unbedeutender reisjagd gemeinschaftlich mit den herrschaften Landsberg und Sußenheim* (prav tam, str. 25).

²⁵ ... daruon gibt man etliche hassen, oder fux, oder wie man derowegen abkhumen khan (Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri zapisu pravice nizkega lova).

²⁶ *Reißgejaidt vnnd vogl thennen ist für haußnoturft* (Urbar gospodstva Žusem 1624, str. 338).

²⁷ *Ain yeder so vogl fahen will, mues den fangng im gericht vom innhaber Monpreiß bestehen* (Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 82').

²⁸ Bachofen-Echt in Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks I*, str. 85-86.

Slika 2. Primer: Območje gosposčinskega lovišča Podčetrtek (za visoki in nizki lov); obenem tudi obseg deželskega sodišča (Podloga: Zemljevid Geografskega inštituta JNA, narejen na osnovi reambulacije iz leta 1930, dopolnjen leta 1955.)

Celotna posest na področju med Savo in Sotlo pa ni bila razdeljena samo na gospodstva,²⁹ pač pa so se konec 15. in nato v 16. stoletju z odprodajo delov gosposčinske posesti ali delnim dedovanjem izoblikovala nekoliko večja imenja. Ta, vsaj po urbarialnih zapisih sodeč, niso imela svojih lovišč. Imetnikom takšne posesti je bil tako pridržan samo lov na polhe, seveda le, če je v sklop te posesti spadal tudi kakšen dominikalni gozd.

Meje posameznih deželskih sodišč in s tem lovišč so bile navadno v urbarju skrbno popisane, na terenu pa označene z mejniki. Najpogostejše tovrstne označbe so bili kamni, leseni ali kovinski križi, križi vrezani v drevesa, večja in bolj izpostavljena drevesa ter njive, vinogradi itd.

²⁹ Cerkvena oz. župnijska posest je izvzeta, saj so posamezne župnije na tem področju imele le manjše število podložnikov.

Lovišče podčetrtškega gospostva se je pričelo pri zaselku in dominikalni pristavi, imenovani *Furth*, in sicer natančneje ob brvi na reki Sotli, preko katere je vodila pot na Hrvaško v Harino Zlako; šla ob Sotli do vasi Nimno, za katero je na področju, imenovanem *Ainnadt*, stal kamen ter drevesi hruška in jablana; od kamna in dreves je šla navzgor do križa pri vasi Pristavica; od slednjega se je nato vzpenjala do vasi Velike Rodne in od tam šla po vrhovih do vasi Laše ter Grličice; od Grlič do brvi, ležeče za palenškimi travniki proti vasi Stranje; od tam pa zopet do brvi v vasi Dol pri Pristavi; nato pa se je zopet vzpela in šla med zibiškimi vinogradi do križa pri vasi Perkinče; od tam po vrhovih do vasi Grobelce, nato do mostu pri vasi Drobinsko, od tam po potoku do vasi Cerovec in dalje do gradu Žusem ter od njegovih vrat do hriba Senik; od tega hriba je meja potekala za vasjo Orešje do Kristan vrha in med vasema Imeno in Golobinjek do križa pri reki Sotli, vrezanega v hrastovo drevo.³⁰

Visoki in deloma tudi nizki lov sta bila v neposredni odvisnosti od deželskega sodišča in njegovega obsega. To dejstvo nenazadnje potrjuje tudi cenitev gospostva Podčetrtke, ki je bila opravljena pred njegovo prodajo leta 1612 zaradi ugotovitve celotne vrednosti gospostva in posledično določitve realne prodajne cene. Pravico do visokega in nizkega lova ter lova na polhe so cenilci šteli za sestavni del deželskega sodišča oziroma za pravice, ki so izhajale iz njega.³¹

Visoki lov (*groß geyagt auf rott vnd schwarz gewildt*,³² *groß geiaidt des grossen wilprets*³³)

Glede na pravice do lova in obveznosti podložnikov ter vrste divjadi, ločujejo urbarialni zapisi med bolj ali manj dvema oziroma tremi vrstami lova. Med visokim in nizkim lovom ter lovom na polhe in ptice. Lova na polhe ter ptice sta sicer v nekaterih urbarijih zapisan tudi v sklopu nizkega lova.

Visoki lov je obsegal lov na jelenjad in črno divjad oziroma divje prašiče. Da je šlo res predvsem za lov na jelene in divje svinje (*bierschen vnnd widtschwein*), potrjuje zapis v pilštanjskem urbarju.³⁴ Medvede, rise in volkove na področju Spodnje Štajerske v prvi polovici 17. stoletja niso več uvrščali v to skupino. Zakaj ne, pojasnjuje lovski red Ferdinanda II iz leta 1619. Ker so omenjene tri živali veljale za škodljive živali, jih je lahko lovil kdorkoli. Torej so jih lahko poleg plemičev in deželanov na področju njihovih lovskih rajonov ubijali nenazadnje tudi navadni podložniki. Nekoliko drugače je bilo le na deželnoknežjih loviščih. Deželani in njihovi podložniki so lahko tukaj tovrstno divjad lovili samo v prisotnosti gozdnega mojstra ali pa najbližje živečega gozdnega hlapca.³⁵

³⁰ Urbar gospostva Podčetrtke 1612, pri opisu deželskega sodišča.

³¹ ... mit seinen lanndtgerichts herrligkeiten, nuzungen, recht vnnd gerechtigkeiten, alß von wildpaan, reißgeyaidern, püllich grueben, strafen, hofwein außschenken, vogteyen, khierchtag behietung, standt, mezger vnnd handtwerchsrecht auch all andern dergleichen lanndtgericht nuzungen ... (ARS, fond AS 768, fasc. 3, Sumaričen pregled vrednosti posameznih delov gospostva Podčetrtke in letnih dohodkov 1611, fol. 5).

³² Urbar gospostva Pilštanj 1629, fol. 80'.

³³ Urbar gospostva Podčetrtke 1612, pri opisu dominikalnih gozdov.

³⁴ Urbar gospostva Pilštanj 1629, fol. 78.

³⁵ Bachofen-Echt in Hoffer, Jagdgeschichte Steiermarks I, str. 81.

Urbarialni zapisi so zelo skopi s podatki glede obdobja lova na jelene in divje prašiče ali lovne sezone. Edini, a še ta nedoločni zaznamek je zapisan v pilštanjskem urbarju in se glasi: *wan der inhaber zu gewebnlichen zeiten das groß geyagt ... furnimbt*.³⁶ To »običajno« lovsko obdobje se lahko natančneje časovno umesti s pomočjo že omenjenega lovskega reda. Lovska sezona namreč tudi takrat ni trajala celotno leto, pač pa le krajši čas. Lovopust na jelene je trajal od 24. junija do 1. septembra, v posebnih primerih pa celo do mihaelovega, torej do 29. septembra. Prepoved lova na divje svinje je bila še daljša, in sicer od božiča do 29. septembra.³⁷ V času lovne sezone se je vsaj na pilštanjskem gospodstvu lovilo več dni skupaj,³⁸ sam lov pa se je začel kar kmalu po sedmi uri zjutraj, ko so nekateri podložniki v okviru (lovske) tlake že morali biti prisotni na zbirnem mestu.³⁹

Udeležba kmetov, imetnikov domceev in osebenjkov pri visokem lovu je bila bolj ali manj vezana na tlako. Slednjim so se ponekod morali pridružiti še tržani ali meščani. Imetnika podčetrškega ali pilštanjskega ali pa podsredškega gospodstva so morali kadarkoli⁴⁰ na lov spremljati še tržani istoimenskih trgov.⁴¹ Najverjetneje so imeli isto obveznost tudi prebivalci preostalih trgov na tem področju. Kazen za neudeležbo na lovu je bila precej visoka, in sicer za pilštanjske podložnike in tržane goldinar na dan,⁴² kar je po tržni vrednosti zagotovo ustrezalo za kakšnih 25 kokoši.

Nizki lov (*voglfanng vnd reyßgejayder*,⁴³ *hasen vnnd fux jagd*⁴⁴)

Najpogostejše lovne živali pri nizkem lovu so bile na področju med Savo in Sotlo zajci in lisice, lov nanje pa je potekal predvsem pozimi.⁴⁵ Lovna sezona na lisice je bila od leta 1619 dalje odprta od 29. septembra do pusta naslednje leto.⁴⁶ Tako lisice kot zajce so lovili s pomočjo mrež, ki so jih morali seveda nositi podložniki.⁴⁷ Ta, ti. nemški lov je najverjetneje potekal na način, da so divjad gonili v postavljene mreže.

Tlačne obveznosti podložnikov pri nizkem lovu se niso bistveno razlikovale od tistih pri visokem lovu. Podčetrški in pilštanjski podložniki so morali zraven na lov, kadarkoli se je zahotelo lastniku gospodstva, prav tako pa je bila pilštanjskim zaradi neudeležbe pri lovu zagrožena kazen enega goldinarja.⁴⁸ Precej natančneje je bila tovrstna tlačna obveznost

³⁶ Urbar gospodstva Pilštanj 1629, fol. 80'.

³⁷ Bachofen-Echt in Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks I*, str. 77-78.

³⁸ Na večdnevni lov nakazuje kazen, ki so jo morali zaradi neudeležbe poravnati podložniki od *jeden außbleibenden tag* (Urbar gospodstva Pilštanj 1629, fol. 80').

³⁹ Prav tam, fol. 78 in 80'.

⁴⁰ *als oft ein inhaber dieselben aufmannen vnd begeren thuen ...* (Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri opisu dominikalnih gozdov).

⁴¹ Prav tam; Urbar gospodstva Pilštanj 1629, fol. 78 in 80'; Urbar gospodstva Podsreda 1580, fol. 102'.

⁴² Urbar gospodstva Pilštanj, fol. 78 in 80'.

⁴³ Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 82'.

⁴⁴ Urbar gospodstva Podsreda 1580, fol. 102'.

⁴⁵ *... winters zeiten, auf hasen vnnd fux jagd* (Prav tam, fol. 102'); *zu winterszeiten auf das haasen vnd fuchs geyaid* (Urbar gospodstva Pilštanj 1629, fol. 80').

⁴⁶ Bachofen-Echt in Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks I*, str. 80-81.

⁴⁷ Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri opisu dominikalnih gozdov.

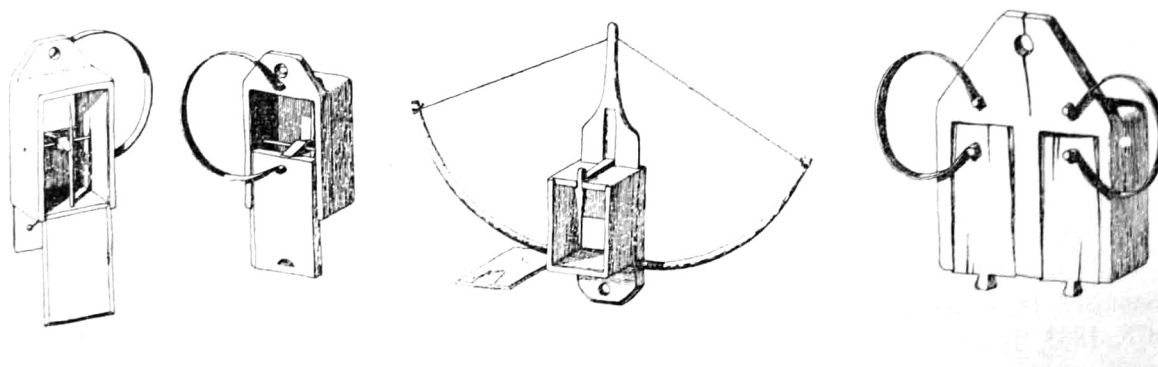
⁴⁸ Urbar gospodstva Pilštanj 1629, fol. 80'; Urbar gospodstva Podčetrtek 1612, pri opisu dominikalnih gozdov.

določena podsredškim podložnikom. Vsak je moral pozimi dvakrat ali trikrat na lov na zajce in lisice.⁴⁹

Vzdrževanje podložnikov v času, ko so ti opravljali lovsko tlako, se je razlikovalo od gospostva do gospostva. Brežiških podložnikov gospostvo ob teh priložnostih ni vzdrževalo, torej niso bili deležni ne hrane ne pijače. So pa bili slednjega deležni njihovi župani oz. uradniki, torej osebe, ki so tlako nadzirale.⁵⁰ Precej bolje se je godilo njihovim stanovskim kolegom na gospostvu Podsreda. Lastnik je bil dolžan vsakemu podložniku na lovski tlaki dnevno zagotoviti kos kruha, včasih pa jim ponuditi še nekaj malega vina.⁵¹

Lov na polhe (*pillchfanng*⁵²)

Pravica do lova na polhe ni bila vezana na stan ali deželno sodišče. Lahko jih je lovil kdorkoli, pripadali pa so tistemu, v čigar lasti so gozdovi bili. Ker so si večino gozdov na tem prostoru lastili imetnikov gospostev in imenj,⁵³ so polhi oz. njihove luknje (*pulchgrueben*) pripadale njim. Največ so jih lovili podložniki. Seveda ne zastonj. Vsakdo, ki je imel v dominikalnih gozdovih gospostva Kozje svojo, torej kupljeno poljšo luknjo, se je moral vsako leto javiti na upravi gospostva in plačati pol krajcarja. V primeru, da tega dve zaporedni leti ni storil, mu je lahko gospostvo luknjo zaseglo in jo komu drugemu prodalo. Poleg pristojbine pa je bilo potrebno v času lovske sezone, torej ko je bil žir zrel in so polhi prišli iz lukenj,⁵⁴ od vsake luknje dati še 12 ulovljenih polhov ali pa tri krajcarje.⁵⁵ Kot kaže, je ocenjena vrednost polha na prelomu v 17. stoletje znašala en denarič. 12 polhov na luknjo je bilo obenem tudi standardno plačilo imetniku gozda na tem področju. Isto število ulovljenih polhov so morali namreč dajati tudi tisti, ki so lovili v podsredških in žusemskih

Slika 3. Pasti za polhe (*Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, str. 479*)

⁴⁹ Urbar gospostva Podsreda 1580, fol. 102' in 103'-105.

⁵⁰ Urbar gospostva Brežice 1606, pri zapisu o podložnikih in njihovi tlaki.

⁵¹ Urbar gospostva Podsreda 1580, fol. 103.

⁵² Urbar gospostva Žusem 1624, str. 336.

⁵³ ... *in diser herrschaft zuegeborigen vorsten oder valdern* (Urbar gospostva Podsreda 1580, fol. 105').

⁵⁴ ... *wann das aab gerath* (Urbar gospostva Žusem 1624, str. 336); ... *wan die pillich gehn oder laufen* (Urbar gospostva Podsreda 1580, fol. 105').

⁵⁵ Bachofen-Echt in Hoffer, *Jagdgeschichte Steiermarks I*, str. 64-65.

dominikalnih gozdovih.⁵⁶ Ostaja pa vprašanje, ali je bila oddaja 12 polhov gospodstvu vezana na posamezen ulov, ali pa je bilo to letno plačilo od posamezne polšje luknje. Glede na to, da je v posamezni polšini lahko živelo nekaj sto polhov, in ker se je pri posameznem lovu lahko nalovilo precejšnje število teh živali, gre sklepati, da je bila oddaja ducata polhov vezana na posamezen ulov.

Kako je potekal lov na polhe, urbarialni zapisi ne povedo. Na osnovi zapisa iz podsredškega urbarja, ki pravi *welicher vnderthan oder paur ... die pillich grueben zum fannng richt*,⁵⁷ je mogoče sklepati, da so podložniki pri lovu nekoliko preuredili polšje luknje oz. najbrž vhod v le-te. Lahko,

da je bil način podoben tistemu, ki ga je opisal že Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Pri jesenskem lovu so kranjski kmetje naredili veliko skrinjo in sredi nje odprtino. Vanjo so vtaknili pesto starega kolesa, v cev pa pritrdili veliko ostrih žebeljev tako, da so konice molele ven. Skrinjo so zakopali nad poljšjo luknjo, tako da je le cev gledala ven, vse naokrog pa so zadelali. Polhi so se nagnetli v skrinjo, dokler ni bila polna. Po isti poti nazaj pa zaradi posebej nastavljenih konic žebeljev seveda niso mogli.⁵⁸

Slika 4. Vrag goni polhe na pašo - Za hrušč, ki ga je večje število polhov povzročalo pri tekanju po gozdu, so praznovorni ljudje v drugi polovici 17. stoletja mislili, da ga povzroča vrag, ki goni polhe in pri tem tleska, ploska in močno žvižga (prav tam, str. 81)

Lov na ptice (*voglfannng*⁵⁹)

Z lovom na ptice se gospodstva oziroma njihovi imetniki niso kaj prida ukvarjali, ampak so ga v splošnem prepuščali podložnikom. Seveda za primerno odškodnino. Podložniki gospodstev Planina pri Sevnici in Kozje so morali za to pravico odšteti 12 velikih ptic ali pa krajcar za tri ptice.⁶⁰

Obdobje lova na ptice urbarialni zapisi natančno ne določajo. Je pa tudi to obstajalo, saj so vsi zainteresirani lovci na področju gospodstva Planina pri Sevnici z le-tem lahko pričeli 15. junija.⁶¹

Ptice so najpogosteje lovili s pomočjo mrež. Izrazi v urbarialnih zapisih, kot na primer *vogl thein* ali *vogltthenen*,⁶² dajejo dober vpogled v način lova. Tenetve je bil namreč prostor,

⁵⁶ Urbar gospodstva Žusem 1624, str. 336; Urbar gospodstva Podsreda 1580, fol. 105'.

⁵⁷ Urbar gospodstva Podsreda 1580, fol. 105'.

⁵⁸ Janez Vajkard Valvasor, Slava Vojvodine Kranjske, izbira in prevod Miro Rupel, Ljubljana 1977, str. 81.

⁵⁹ Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 82'.

⁶⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, str. 487; Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 5 in 82'.

⁶¹ ... *die zeyt solches fannngs fecht an zu s(anct) Veyts tag* (Urbar gospodstva Planina pri Sevnici 1593, fol. 82').

⁶² Urbar gospodstva Žusem 1624, str. 336; Urbar gospodstva Brežice 1606, pri zapisu o nizkem lovu.

kamor se je postavila ena ali dve steni, sestavljeni iz več mrež. Po dve mreži sta si stali nasproti in ju je bilo moč potegniti skupaj. Z različnimi vabami se je ptiče zvalo med mreži, nato pa ju je skriti lovec potegnil skupaj.⁶³ V kolikšni meri so ptice lovili s sokoli, skobci, orli in podobno, ni znano. Da so se nekoč na področju med Savo in Sotlo šli tudi takšnega načina lova, dokazuje posebna pravica nekaterih tukajšnjih gospostev. Namreč ljubljanski škof je moral kot lastnik gornjegrajskega gospostva vsako leto poslati dva skobca celjskemu glavarstvu ter po enega lastnikom gospostev Rifnik, Žusem, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Bizeljsko in Kozje.⁶⁴ Ta obveznost se pogosto omenja že v 16. stoletju. Verjetno je bila v povezavi z odvetništvom gornjegrajskega gospostva nad nekaterimi tukajšnjimi župnijskimi cerkvami,⁶⁵ ki je takrat bilo v lasti že leta 1461 ustanovljene ljubljanske škofije.

Povzetek

Lov in lovstvo do sedaj še nista bila deležna ustrezne pozornosti v slovenskem zgodovinopisju. Razlogi za to so različni. Pomanjkanje zanimanja za omenjeno tematiko, majhno število raziskovalcev, ki se ukvarjajo z obdobjem zgodnjega novega veka in podobno. Vsekakor je omemba vreden razlog tudi pomanjkanje virov. Tistih nekaj, ki je kljubovalo zobu časa, se danes varno hrani v domačih in tujih arhivih. Pomembni, a fragmentarni podatki za raziskave zgodovine štajerskega lova v zgodnjem novem veku vsebujejo gosposčinski urbarji. Slednji so bili knjige prihodkov gospostev od zemljiške posesti. V nekaterih so zapisani tudi notice o lovu in lovstvu, v drugih ne. Odvisno ob kakšni priliki je bil urbar sestavljen.

Zapisi o lovu so v urbarjih predvsem v zvezi z gospostvom oziroma obsegom gosposčinskega lovišča, različnimi vrstami lova, obveznostmi podložnikov in pravicami, ki jih je gospostvo lahko izvajalo na področju lastnega lovišča. Opisi lovskih tehnik, lova in orožja so v tovrstnih knjigah redki.

Zapisi v urbarjih v glavnem ločujejo med dvema vrstama lova, med visokim in nizkim lovom. V sklop slednjega so šteli lov na lisice, zajce, polhe, ptiče in druge manjše živali, medtem ko so bila tarča visokega lova jelenjad in divji prašiči. Pravico do visokega lova so imeli deželni knez ter tisti plemiči oziroma deželani, ki so imeli v lasti zemljiška gospostva s sedeži deželskih sodišč. Na področju med rekama Savo in Sotlo se je v prvi polovici 17. stoletja nahajalo 14 gospostev, od katerih jih je 10 imelo sedeže deželskih sodišč. Lov na manjše živali se je od visokega lova razlikoval tudi glede lovišč in lovcev. Ni bil samo privilegij imetnikov gospostev s sedeži deželskih sodišč, pač pa so ga lahko pod določenimi pogoji izvajali tudi imetniki manjših imenj in posesti ter nekateri podložniki.

Udeležba podložnikov pri lovu je povečini drugačna. Niso bili lovci, pač pa so v sklopu obvezne lovske tlake gonili živino, nosili lovsko orodje ter orožje, plen in podobno.

⁶³ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, str. 477.

⁶⁴ Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, VI. Theil, das Dekanat Drachenburg, Marburg 1887*, str. 137 (dalje Orožen, *Drachenburg*); *Bachofen-Echt in Hoffer, Jagdgeschichte Steiermarks I*, str. 65.

⁶⁵ Orožen, *Drachenburg*, str. 509.

Summary

Hunting and huntsmanship have so far not been given sufficient attention in the Slovene historiography. Reasons for that are various. Lack of interest for the mentioned topic, as well as shortage of historians and researches, who occupy themselves with Early Modern period. Mentionable reason is also lack of preserved sources. Nevertheless some of them survived the ravages of time and are today safely kept in archives. Important, but fragmentary sources for the history of Styrian hunting in the Early Modern period represent the so called landed registers, which were kept and run by seigneuries, that is, their owners or employees. Landed registers were books, in which the seigneuries' incomes and rights were described. Some of them contained notes on hunting and huntsmanship, the others did not. It depended on which occasion the register had been drawn up.

Notes on hunting in landed registers are mainly in connection with the seignery and its size of hunting grounds, the different sorts of hunting, the obligations of the serfs towards hunting, and the rights, which every seignery was allowed to execute on its hunting ground. Notes on hunting techniques and weapons, descriptions of hunt and similar are very scarce.

Landed registers mainly differentiate between two different sorts of hunting. One is the big-game hunting; the other is the small deer hunting. The latter included foxhunting, hare hunting, bird catching, dormice hunting etc. Whenever seigneuries' owners or other nobility went on big-game hunting they hunted wild boar and red deer. The privilege of big-game hunting was mainly reserved for Land Sovereign, nobility and members of the Estates, who were also at the same time owners of seigneuries. Namely every seignery, which was also a seat of provincial court, had its hunting ground for big-game hunting and also for small deer hunting. There were 14 seigneuries in the region between the rivers Sava and Sotla in the first half of the 17th century, of which ten had seats of provincial courts. The hunt of smaller animals was a little bit complicated, concerning the hunting ground and the hunter. It was not only a privilege of holders of provincial courts, but was also in a limited way allowed to owners of smaller dominions and some serfs.

The serfs were mainly engaged in hunting in other way. Not as hunters, but much more like beaters and bearers of hunting instruments. That was of course not of their own accord, but part of their socage.

Viri in literatura

Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA):

Fond Archiv Hörberg Herrschaft, karton 1.

Fond Archiv Attems, karton 231, 232, 233, 275.

Archiv Süßenheim Herrschaft, karton 1.

Landschaftliches Archiv, Antiquum II, karton 46, knjiga 115.

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

Fond AS 750, fasc. 1.

Fond AS 763, fasc. 1

Fond AS 768, fasc. 3

Bachofen-Echt, Baron Reinhard, Hoffer, Wilhelm, Jagdgeschichte Steiermarks, I. Band, Leykam-Verlag, Graz 1927.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek - Zgodovina agrarnih panog, SAZU, Ljubljana 1970.

Orožen, Ignaz, Das Bisthum und die Diözese Lavant, VI. Theil, das Dekanat Drachenburg, Marburg 1887.

Pirchegger, Hans, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, Verlag Oldenburg, München 1962.

Valvasor, Janez Vajkard, Slava Vojvodine Kranjske, izbira in prevod Miro Rupel, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977.

Zadavec, Dejan, Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem, Podravina, 7 (2008), št. 14.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen V. / Broj 5
Zagreb - Samobor 2009.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Urednici / Editors-in-chief:

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Aleksandra Slama i Dražena Santini

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2009.

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije
